

Respekt XXX ročník

FOKUS

|

AGENDA

YETTI VE STÁTNÍ POKLADNĚ

Vláda slíbila penzijní reformu, ale zatím jen rozdává. Jak zařídit, aby na důchody bylo i za dvacet let?

JIŘÍ NÁDOBA, FOTO: MILAN JAROŠ

Kolem oběda už se pan Václav trochu nudí, dlouhá chvíle ovšem brzy pomine. „Mirek bude odpoledne pouštět italské mistry, na to se moc těším,“ říká 92letý důchodce pochvalně na adresu svého oblíbeného pečovatele. V moderně vybaveném domově za Prahou vede jako invalida jednotvárný, ale důstojný a v rámci možností i spokojený život. Při letmém pohledu zvenčí by jej mnozí bezpochyby rádi přijali jako budoucí perspektivu sami pro sebe.

Je tu ovšem jeden háček, kvůli kterému tato projekce nefunguje. Zdejší nadstandardní péče vyjde měsíčně zhruba na 40 tisíc korun a pan Václav si ji může dovolit jen díky tomu, že většinu produktivního života strávil v západní Evropě. Jako nadějný houslista získal v roce 1964 angažmá u českého dirigenta řídicího symfonický orchestr v Göteborgu a ve Švédsku už po srpnové okupaci v roce 1968 zůstal.

Nikoho nepřekvapí, že švédský důchod výrazně převyšuje to, na co jsou Češi zvyklí.

Průměrná starobní penze podle posledních oficiálních čísel z konce března činila

12 347 korun, švédský průměr je čtyřikrát vyšší.

Znepokojivější je, že Česku navzdory mnohaletým diskusím stále chybí postup, jak tuto propast zmenšit. Rozdíl v důchodech mezi Českem a Evropou je už dnes větší než rozdíl v platech. Česká populace navíc nadprůměrně stárne, takže dohánění bude do budoucna těžší. K tomu, že poměr mezi počtem důchodců a ekonomicky aktivních lidí se bude nevyhnutelně zhoršovat (*viz graf*), se přidávají další komplikace – vysoké zdanění práce, relativně nízké penze pro bohatší lidi, klesající důvěra mladých lidí, kteří se vzhledem k nejistým vyhlídkám snaží systému vyhnout, anebo nízký objem úspor, které by budoucím penzistům zajistily ve stáří vedlejší příjem.

Život, jaký vede pan Václav, se tedy střední třídě v Česku spíše vzdaluje. Změnit to představuje jeden z největších rébusů, před kterým zdejší společnost stojí a už roky si s ním neví rady. V praxi se pro něj vžil pojem penzijní reforma a svůj příspěvek do debaty nyní slibuje i Babišova vláda. Co chystá a jakou perspektivu to pro dnešní třicátníky a čtyřicátníky přináší?

Tři modely

„Penzijní reforma v Česku je něco jako yetti. Všichni o něm mluví, ale nikdo ho ještě neviděl,“ shrnuje opakující se českou debatu o penzích ekonom Vladimír Bezděk. V letech 2005 a 2010 vedl dvě komise, které měly politikům doporučit nejvhodnější cestu, jak při penzijní reformě postupovat. Závěry byly v obou případech podobné – a zároveň nikterak převratné, vzhledem k jednoduché podstatě problému.

Současná demografická struktura v kombinaci s nízkou porodností a velkou uzavřeností země vůči migraci zákonitě povede k tomu, že starších lidí bude přibývat. Velikost problému vyčíslila sama vláda v rámci důvodové zprávy k návrhu zákona, který letos v létě prošel parlamentem a příští rok povede k mimořádnému navýšení penzí. I bez tohoto zvýšení bude na důchody potřeba vyčlenit v budoucnu o polovinu víc peněz než nyní, což by za dnešní situace znamenalo nárůst státního dluhu o 200 miliard ročně.

Odvrátit tento vývoj lze v zásadě trojím způsobem – lidé si buď začnou sami na stáří víc šetřit, nebo budou pracovat déle, nebo se zvednou daně. První dva recepty už Česko v uplynulé dekádě zkoušelo nasadit, ale od obou po výměně vládní garnitury zase ustoupilo. Druhý pilíř zavedený za Nečasovy vlády minulá koalice zrušila a stejně naložila i se zákonem, který měl postupně protahovat důchodový věk až na 67 let podle toho, jak se zvyšuje délka života. Sobotkova vláda zastropovala věk na 65 letech a novým vzorcem pro výpočet penzí zrychlila jejich nárůst, další mimořádné zvýšení penzí odhlasoval letos kabinet Andreje Babiše.

Místo řešení se tedy problém odkládá a zvětšuje. Z prvních kroků nynější vlády přitom neplyne velká naděje, že se tento kurz změní.

Chybí zpětná vazba

V oficiálním vládním programu je penzijní reforma zmíněna hned jako první ze „strategických směrů“. Prozatím se však nezdá, že by pro obviněného premiéra zaměstnaného až do léta obstaráváním důvěry a poté volební kampaní a evropskou politikou šlo o zásadní prioritu.

Babiš a ministryně práce Jana Maláčová (ČSSD) měli k penzijní reformě se svými poradci první schůzku na začátku září. Ministryně popsala výsledek úvodního jednání jako dohodu, že spolu s experty svého úřadu sepíše návrh, v čem by reforma měla spočívat, a z něj po dalších schůzkách vyplyne do konce září jízdní řád dalších kroků pro celé toto volební období. Maláčová šla do jednání s tím, co prosazuje ČSSD dlouhodobě, tedy neprovádět žádné radikální změny. „Kdo přišel s tím, že chceme důchodovou reformu, je hnutí ANO,“ poznamenala po prvním jednání ministryně.

Termín na dohodu po měsíci vypršel a jediným výsledkem je výkop ministerstva práce, který se vešel do pěti bodů v tabulce na dvou stranách A4. „Prozatím není žádný posun, čeká se na zpětnou vazbu,“ popsal vývoj návrhu minulý týden mluvčí ministerstva Jan Nechvátal.

Babiš se k otázkám o důchodech minulý týden nevyjádřil a nikdo z jeho týmu si netroufl věc komentovat nebo odhadovat, jaké má premiér v této oblasti úmysly. Podle jedné z reakcí budou peníze tématem „příštích týdnů“.

Dva z pěti výkopových bodů z ministerstva – nižší důchody žen a předčasné důchody pro fyzicky náročné profese – směřují k tématům, která do státního systému nevnese úspory, ale naopak další zátěž.

Průměrný důchod žen je nyní o 1200 korun nižší než u mužů, což souvisí s menšími výdělky a větším zastoupením žen mezi nejstaršími ročníky, kde lidé doplácí na nízkou úroveň platů za socialismu a na špatně nastavené výpočetní vzorce, které nedostatečně zohledňují skok v cenách v devadesátých letech. Tomu mělo čelit nedávné mimořádné navýšení důchodů o tisíc korun pro seniory nad 85 let, už to však během tří let spolyká podle vládních propočtů 39 miliard korun navíc. Slib dalšího narovnávání penzí ve prospěch žen bude mít nejspíš stejný dopad. Podobně může dopadnout i nově navrhované „koncepční řešení“ předčasných důchodů, pokud na ně vznikne nárok většímu množství profesí.

Ve zbylých třech bodech ministerstvo vyjmenovává možnosti, jak na důchodový účet odsouzený k mnohomiliardovým deficitům dostat nové peníze. První variantou je evergreen, prosazovaný ministerstvem práce už delší dobu, a sice zvýšení odvodů pro živnostníky, kteří platí na důchod méně než zaměstnanci. Kvůli tomu se tento způsob obživy stává čím dál populárnější, což vede ke dvěma problémům. Státní systém přichází o zdroje a živnostníci, kteří si ušetřené peníze nespoří, riskují ve stáří život v chudobě. Zároveň ale představují skryté riziko i pro státní rozpočet kvůli tomu, že si v budoucnu budou nárokovat pomoc jiným způsobem. Proto dříve sociální správa rozesílala živnostníkům dopisy, kde varovala, že při minimálních odvodech jim vzniká nárok jen na důchod ve čtyřciferných částkách.

Ministerstvo nyní navrhuje – byť zatím jen jako výkop do interní diskuse s Babišem – zvednout živnostníkům základ pro výpočet pojistného nebo snížit daňové

odpočty, případně vymyslet další způsoby, jak hrozbu nízkých důchodů zdůraznit a motivovat poplatníky k větším odvodům.

Ve čtvrtém bodě ministerstvo navrhuje nové „povinné připojištění na péči“, ze kterého by se v budoucnu hradily služby domovů důchodců nebo jiný servis pro seniory. Posledním pátým bodem je obecná úvaha o tom, že je třeba zajistit pro důchodový systém ještě další zdroje, a to buď na úkor něčeho jiného ve státním rozpočtu, nebo zvýšením pojistného pro všechny.

Malé a velké kroky

V pařížské centrále OECD se každý rok v prosinci vyhotovuje velká srovnávací zpráva, kde nezávislý aparát porovnává na

160 stránkách penzijní systémy všech 35 členských zemí. Česko z ní nevychází nejlépe.

Nejde jen o absolutní, ale také o relativní výši důchodů – když se porovnají příjmy starších lidí vůči zbytku populace, Česko je v OECD páté nejhorší. Vyhlídky, že se něco zlepší, kazí jiná tabulka, podle níž jsme na dvanácté příčce z pětatřiceti, pokud jde o stárnutí populace.

osmdesát procent penzistů říká, že by zvládli pracovat déle.

„Máte co dohánět,“ bilancuje po telefonu z Paříže jeden z autorů studie Boele Bonthuis.

Za výhodu zdejšího systému považuje fakt, že díky velkému přerozdělování tvoří dobrou sociální síť a brání chudším lidem v propadu do extrémní chudoby. Daní za to je ale velký propad v příjmech u bohatších lidí. „Nedá se říct, jestli to je dobře, nebo špatně – taková je zkrátka politická volba,“ říká Bonthuis k přerozdělování. Slabší stránkou je již zmíněný nižší poměr důchodů k platům a samozřejmě vidina stále většího počtu důchodců vůči těm, kdo na důchody vydělávají. „Zastropování důchodového věku na 65 let byl krok zpátky,“ dodává ekonom k rozhodnutí Sobotkovy vlády. Ze studie plyne, že do budoucna se těžko některá země vyhne tomu, aby lidé pracovali déle, pokud se zároveň prodlužuje délka života (zvláštním příkladem je Rusko, kde se nyní navrhuje oddálit důchodový věk pro muže

z 60 na 65 let, ovšem průměrný Rus má dnes naději na dožití jen do 65,3 roku, na penzi tedy nezbyvá skoro žádný čas).

Ze studie je zřejmé, že chuť k reformám polevila všude po světě. Autoři to vysvětlují nynějším obdobím prosperity, jež rozptyluje obavy z budoucnosti a snižuje stravitelnost bolestných kroků. „Řada věcí se ale dá změnit drobnějšími zásahy,“ dodává Bonthuis a jako příklad uvádí právě férovější systém pro živnostníky (tak, aby sami cítili motivaci platit) nebo větší motivaci pro starší lidi (aby důchodový věk nevníмали jako „automatický pokyn“ skončit s prací a jít do penze).

Stejnou věc navrhuje i autor několika studií o českých penzích Jiří Šatava z pražského ekonomického institutu CERGE-EI. Potenciál ilustruje šetřením, podle kterého 80 procent čerstvých penzistů uvádí, že „jdou do důchodu, aniž by museli“. Na vině je podle Šatavy dnešní nesrozumitelný systém, kdy jen málokoho napadne zůstat v práci déle a vylepšit si tím penzi v dalších letech. Kdyby byla motivace větší a pravidla srozumitelnější, pozdější odchod by mohl být pro řadu dobře vydělávajících lidí zajímavou volbou. K dalším „bezbolestným“ krokům by podle Šatavy mohlo patřit jasnější a včasné informování lidí o tom, jak velká penze jim vychází a jaký prospěch by měli z navýšení příspěvků. Nebo nižší pojistné u nižších příjmů, aby se lidem více vyplatilo pracovat. Stejný postup Šatava a jeho kolegové z CERGE-EI už delší dobu prosazují u matek po mateřské dovolené – nižší pojistné by znamenalo větší motivaci vrátit se dřív do práce, zvláště pokud by stát nerušil již dříve slibované rozšíření kapacit mateřských škol pro děti od dvou let.

Na cestě ke švédským důchodům se však Česko nevyhne ani hlubším změnám. „Do systému bude nutné sáhnout, protože nejpozději kolem roku 2030 začnou výdaje na důchody, ale i na zdravotní péči výrazně růst. Pokud se nestane něco velmi optimistického, tak se bude muset změnit i důchodový věk,“ potvrzuje všeobecné obavy Jiří Šatava. „A bylo by rozumné, abychom to věděli co nejdříve dopředu.“